

Κοσμικό κράτος η Ελλάδα;

Την πραγμάτευση των σχέσεων μεταξύ των φυσικών επιστημών και της χριστιανικής θεολογίας, του ζητήματος που τίθεται στο επίκεντρο του βιβλίου *Από την πυρά στον άμβωνα*, εγώ είχα την τύχη να την παρακολουθήσω στα αμφιθέατρα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων ζωντανά από το δάσκαλό μου, τον Ευτύχη Μπιτσάκη, που μου έκανε την τιμή να μου προτείνει να συμμετάσχω μάλιστα και στην παρουσίαση του βιβλίου του.

Η ανάλυση της θέσης για την καταστατική διαφορά μεταξύ επιστήμης και θρησκείας, και εντός της η προσπάθεια για την κατανόηση της διαμόρφωσης της συνείδησης των επιστημόνων, με βοήθησε να καταλάβω καλύτερα τους τότε διαλόγους με τους θεολόγους μας στα μαθητικά θρανία, και πιο συγκεκριμένα την προσπάθειά τους να υπερασπιστούν το μάθημά τους και το περιεχόμενο της διδασκαλίας τους απέναντι σε μαθητές που θεωρούσαν ότι υπηρετούν τον ορθό λόγο αντλώντας από άλλα μαθήματα του σχολείου – θύματα κι αυτοί της «σχιζοφρένειας» για την οποία κάνει λόγο ο Ευτύχης Μπιτσάκης στο βιβλίο του: θυμάμαι μια θεολόγο να μας φέρνει μια λίστα με τους μεγάλους φυσικούς επιστήμονες που «ωστόσο ήταν όλοι τους χριστιανοί», και έναν άλλο θεολόγο, πιο επιθετικό, να εκσφενδονίζει την ερώτηση αν είναι κάτι σαν «βόδι» ο Θεός στους υποθετικούς «υλιστές» αντιπάλους του, που ισχυρίζονταν, λέει, ότι από τότε που ταξίδεψε ο άνθρωπος στο φεγγάρι δεν είδε κανέναν Θεό.

Ξεκίνησα με την αναφορά σε στιγμές των σχέσεων επιστήμης και χριστιανισμού που παραπέμπουν στη σχολική αίθουσα, και θα συνεχίσω αναλόγως, γιατί –ως εκπαιδευτικός η ίδια πλέον– έχω να μαρτυρήσω πολλά εκ των έndon για το ερώτημα που τίθεται στο τέταρτο κεφάλαιο του βιβλίου: αν στην Ελλάδα σήμερα μπορούμε να μιλάμε για κοσμικό κράτος, με έμφαση στο θέμα της θέσης της χριστιανικής ορθόδοξης θεολογίας και εκκλησίας εντός της εκπαίδευσης.

Προς επίρρωσιν λοιπόν των διαπιστώσεων τού εν λόγω κεφαλαίου, σταχυολογώ απλώς ορισμένα χαρακτηριστικά στιγμιότυπα.

Το ένα δείχνει πόσο περιπλέκεται το ζήτημα όταν έρχεται να συναντήσει και τα

Η Χρ. Μητσοπούλου είναι διδάκτωρ Φιλοσοφίας και εκπαιδευτικός.

άλλα δεινά που μαστίζουν το σχολείο. Πριν από μια δεκαετία περίπου, κατά την περιφημη βραχύβια σχετικά μεταρρύθμιση Αρσένη, τα Θρησκευτικά «αναβιβάστηκαν» με έναν καιρίο τρόπο με τον οποίο αναβιβάζονται μαθήματα γενικότερα στο σχολείο: έγιναν για ένα διάστημα μάθημα που εξετάζονταν σε πανελλαδικό επίπεδο, άρα έπαιξε σημαντικό ρόλο για την περιφημη πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Από το πλαίσιο αυτό και η κωμικοτραγική εμπειρία, από όποια πλευρά και να το δούμε, να βλέπει κανείς τις επίσημες απαντήσεις με βάση τις οποίες έπρεπε να γίνεται η διόρθωση των γραπτών: στην ερώτηση «ασπάζεται η ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία τη θέση “πίστευε και μη ερευνα”»; η σωστή απάντηση ήταν «λάθος» – τελεία και παύλα (για όσους δεν το θυμούνται καλά, ήταν η εποχή που οι ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής ή «κλειστού τύπου» θεωρούνταν σπουδαία διδακτική καινοτομία).

Το άλλο στιγμιότυπο αντλείται από τις παράπλευρες δραστηριότητες στο χώρο του σχολείου, αφορά δηλαδή σε διαστάσεις του θέματος πέρα από αυτήν καθαυτή τη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών και έχει επιπλέον ενδιαφέρον εφόσον σχετίζεται με τη Θεωρία της Εξέλιξης και τη (μη) διδασκαλία της, θέμα στο οποίο αναφέρεται emphatically το βιβλίο μας (μόλις εξάλλου αφήσαμε και το έτος Δαρβίνου). Πριν από μια δεκαετία περίπου, στο πλαίσιο μιας δράσης σχετικής με τη λεγόμενη «περιβαλλοντική εκπαίδευση», μαθητές και καθηγήτρια αποφασίζουν να κάνουν γράφατι στον εξωτερικό τοίχο του σχολείου το γνωστό σχέδιο: ο homo erectus εξελισσόμενος σε homo sapiens καταλήγει να αντικρύσει το εφιαλτικό μέλλον με το μανιτάρι της πυρηνικής καταστροφής. Η «δράση» απαγορεύεται από το διευθυντή και το σύλλογο. Είναι στην πλειοψηφία τους «προοδευτικοί» – πολύπαθη και αυτή η λέξη! – αλλά θεωρούν ότι αυτό αποτελεί πρόκληση για την τοπική και ευρύτερη κοινωνία, αφού «προπαγανδίζει τη θεωρία του Δαρβίνου».

Θα μπορούσε κανείς βεβαίως να παρατηρήσει ότι έχει σημειωθεί κάποια πρόοδος, στο βαθμό τουλάχιστον που έχει γίνει πλέον αποδεκτή η «απαλλαγή» από το μάθημα των Θρησκευτικών. Ωστόσο, είναι γνωστές οι παλιωνδιές της προηγούμενης ηγεσίας του (πρώην) ΥΠΕΠΘ στο θέμα αυτό, εφόσον εντέλει το μάθημα θεωρείται «υποχρεωτικό», και δυνατότητα απαλλαγής έχουν μόνον οι «αλλόθρησκοι και αλλόδοξοι» μαθητές. Εξάλλου, το θέμα δεν είναι μόνο το εάν παραχωρείται η δυνατότητα να απαλλαγεί κανείς από το μάθημα – σημειώνω εδώ και την παρατηρημένη τάση των συναδέλφων θεολόγων να είναι ιδιαίτερα επιεικείς στη βαθμολογία τους, ως δέλεαρ για μαθητές και γονείς προκειμένου να μη ζητείται αυτή η απαλλαγή – αλλά η καταρχήν ύπαρξη τού εν λόγω μαθήματος ως μαθήματος που εν πολλοίς αποτελεί απολογητική υπέρ της χριστιανικής ορθόδοξης θρησκείας.

Και εδώ θα ήθελα να αναφερθώ και στην παράμετρο του ζητήματος που επανειλημμένως θίγεται στο κεφάλαιο του βιβλίου το οποίο συζητάμε: τι γίνεται με το μάθημα των Θρησκευτικών όπως και με τους θεσμούς της πρωινής προσευχής κ.ο.κ. σε μια εκπαίδευση που εν των πραγμάτων απευθύνεται πλέον σε ένα πολυπολιτισμικό

μαθητικό κοινό – δεδομένου μάλιστα ότι διδάσκω σε ένα λύκειο που ονομάζεται «διαπολιτισμικό». Λοιπόν, δεν υπάρχει καμιά διαφοροποίηση ούτε ως προς το μάθημα των Θρησκευτικών ούτε και ως προς όλους τους άλλους θεσμούς που κάνουν κάτι παραπάνω από αισθητή τη διαπλοκή της «παιδείας» και των «θρησκευμάτων», δηλαδή της χριστιανικής ορθόδοξης θρησκείας, στον τίτλο του υπουργείου όπου υπαγόμαστε αυτού του «προκαπιταλιστικού κενταύρου», κατά την εύστοχη φράση του βιβλίου (πράγματι, ό,τι κι αν προστίθεται στον τίτλο του, όπως το «διά βίου μάθηση» –άλλο μεγάλο πλην όμως άσχετο προς το κείμενό μας θέμα και αυτό το ψευδεπίγραφο συνθετικό–τα «θρησκευάματα» μένουν). Ισχύει και για εμάς –για ένα σχολείο όπου φοιτούν ομογενείς, παιδιά παλινοστούτων Ελλήνων αλλά και παιδιά μεταναστών και προσφύγων από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, από την Ασία, και την Αφρική– ό,τι ισχύει σε όλα τα άλλα λύκεια.

Θα έλεγε κανείς ότι αυτό αποτελεί απλώς συνέπεια της έλλειψης ενδιαφέροντος όλων των κυβερνήσεων για την εκπαίδευση των αλλοδαπών και για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση γενικότερα –εξάλλου σημειώνω ότι το λύκειο στο οποίο διδάσκω είναι από τα ελάχιστα με αυτό το χαρακτηρισμό, και ονομάζεται ταυτόχρονα και «γενικό», αποτελώντας και αυτό, θα έλεγα, έναν άλλο «κένταυρο». Δεν διαφέρει σε τίποτα από τα λύκεια που ξέρουμε ως προς το αναλυτικό πρόγραμμα, τις διαδικασίες πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση – και τίθεται βεβαίως το ερώτημα τι ακριβώς εξυπηρετεί, αλλά το γενικότερο αυτό ερώτημα ξεφεύγει και πάλι από το θέμα. Θα έλεγε λοιπόν κανείς ότι λόγω της έλλειψης ενδιαφέροντος, κάπου ξεχάστηκαν και οι διαφοροποιήσεις ως προς την παρουσία της Ορθοδοξίας στο σχολείο μας.

Δεν έχει σταλεί, ας πούμε, καν στο σχολείο αυτό ένα βοήθημα που εκδόθηκε τελευταία με αφορμή συμπόσιο το οποίο οργανώθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης και το ΥΠΕΠΘ, κατά τις επιταγές και της περίφημης «Λευκής Βίβλου», με θέμα «Η θρησκευτική διάσταση στη διαπολιτισμική εκπαίδευση».

Ωστόσο, δεν πρόκειται μόνο για έλλειψη ενδιαφέροντος ή για τη γενικότερη γνωστή ανοργανωσιά. Ας δούμε το ίδιο αυτό το βοήθημα, εφαρμόζοντας την «αρχή της επιεικειας» κατά κάποιον τρόπο, αφού είναι μάλλον ό,τι πιο προωθημένο μπορεί να βρει κανείς συναφώς, και ως προς θεωρητικές προκειμένες και τη διατύπωση προθέσεων και εξαγγελιών και ως προς συγκεκριμένες προτάσεις στο επίπεδο της διδακτικής – μιλάει, ας πούμε, για τη ανάγκη «προώθησης του διαλόγου, της αλληλοκατανόησης και της συμβίωσης» (σελ. 11), όπως και για την ανάγκη ανάπτυξης μεθόδων προκειμένου να προωθηθεί η γνώση και η κατανόηση, και όχι να «προωθείται ή να υπονομεύεται η θρησκευτική πίστη» (σελ. 87). Παρ' όλα αυτά, στο ίδιο αυτό εγχειρίδιο θα παρατηρήσουμε πολλά σημεία που δείχνουν την εκ των έδων υπονόμηση αυτών των θετικών αποφάνσεων ή, απλούστερα, ότι εάν δεν γίνει ανοιχτά λόγος για την ανάγκη το μάθημα των Θρησκευτικών να μετατραπεί σε θρησκευολογικό μάθημα δεν γίνεται να συμβιβαστούν τα ασυμβίβαστα.

Σημειώνω χαρακτηριστικά την εισαγωγική παρατήρηση του βοηθήματος πως «θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι δεν έχουμε πολλή θρησκευτική εκπαίδευση, αλλά ότι έχουμε πολύ λίγη ή και καθόλου» (σελ. 11), περνάω στα γρήγορα στο πόσο ελέγχεται από λογική άποψη το επιχείρημα ότι, εφόσον η θρησκεία αποτελεί «πολιτισμικό φαινόμενο» –και εφόσον οι ιδέες του ατόμου, άρα και οι θρησκευτικές του πεποιθήσεις, προέρχονται από τον κοινωνικό του περίγυρο–, συνάγεται η κανονιστική θέση για τον σημαντικό ρόλο που πρέπει να έχει η θρησκεία στη δημόσια σφαίρα (σελ. 19-22). Θα κρατήσω τη διατύπωση πως «δεν θα ήταν επιθυμητή μια καθαρά εκκοσμηκευμένη κοινωνία. Οι πολιτικοί και νομικοί οργανισμοί πρέπει να υιοθετήσουν μια στάση πλουραλισμού». Και ακολουθεί η επεξήγηση: «οι δημοκρατίες θα πρέπει να συνδυάζουν την ιδέα του πολιτισμικού, ιστορικά ξεχωριστού έθνους με την ιδέα του κοινωνικού, πολυεθνικού έθνους» (σελ. 29)¹. Τέτοιες διατυπώσεις όχι μόνο δεν απειλούν αυταρέσκες διαπιστώσεις, όπως αυτή του Συμβούλου του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, στο ίδιο συμπόσιο, ότι το αναλυτικό πρόγραμμα και τα βιβλία όσον αφορά το μάθημα των Θρησκευτικών «λειτουργούν υπέρ του πολυπολιτισμικού περιβάλλοντος της τάξης» στο ελληνικό σχολείο (σελ. 9), αλλά μπορούν άνετα να συνάδουν με αυτές. Εξάλλου, ο ίδιος άνθρωπος έχει προσπαθήσει να θεμελιώσει θεωρητικά τη γνωστή θέση ότι η χριστιανική ορθόδοξη θεολογία είναι «θεολογία της ετερότητας»², ενώ άλλος σχολικός σύμβουλος, σε έγγραφο με το οποίο ενημερώνει τους καθηγητές θεολόγους για το συμπόσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, δεν ξεχνάει να θυμίσει ότι «στο ζήτημα της προσέγγισης της ετερότητας η Ορθοδοξία και έχει πάρι και παίρνει άριστα».

Πρόκειται για αναδιπλασιασμό της αυταρέσκειας –εχθρού, ως γνωστόν, της οποιασδήποτε προσπάθειας για «άριστη προσέγγιση της ετερότητας»– την οποία μπορεί να διακρίνει κανείς εύκολα ακόμα και σε μια πρόχειρη ανάγνωση των σχολικών εγχειριδίων στα οποία αναφέρεται πιο πάνω ο Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

Ας πάρουμε εκείνο της Β΄ Λυκείου, που κάνει ρητά μια προσπάθεια «προσέγγισης της ετερότητας», αφού ο τίτλος του είναι *Χριστιανισμός και θρησκείματα*, με το Β΄ Κεφάλαιό του να αφιερώνεται στην παρουσίαση των κυριότερων εξ αυτών. Εδώ –παρά τις διακηρύξεις και τις φιλότιμες ίσως, ειδικά σε σύγκριση με το παρελθόν, προσπάθειες για την «όσο το δυνατόν αντικειμενική» παρουσίαση των άλλων θρησκευμάτων και την επίδειξη «σεβασμού» σε αυτά (σελ. 220) – θα διαβάσουμε (σε πείσμα εξάλλου και της πολύπλοκης σκέψης για τα κοινωνικά φαινόμενα που προσπαθεί να διδάξει στους μαθητές ο καθηγητής μέσα από μαθήματα όπως αυτά της Ιστορίας και της Κοινωνιολογίας) φράσεις όπως η εξής: «Η διδασκαλία του Ευαγγελίου είναι η μεγαλύτερη πνευματική και ηθική επανάσταση στην ιστορία της ανθρωπότητας» (σελ. 134). Πολύ περισσότερο δε, θα δούμε, πίσω από τις γραμμές αλλά με σαφήνεια, το μήνυμα της ανωτερότητας ορισμένων κοινωνιών, αφού συμπε-

ραίνεται ότι «όσες κοινωνίες εκχριστιανίστηκαν, ενδιαφέρθηκαν για την πρόοδο των ανθρώπινων σχέσεων και διατύπωσαν αιτήματα για καλύτερη οργάνωση της κοινωνίας» (σελ. 213).

Όσο για τη διαδικασία αυτού του εκχριστιανισμού, είναι απαραίτητες οι εκκωφαντικές σιωπές για θέματα για τα οποία έστω και δειλά μιλά το μάθημα της Ιστορίας. Όλοι οι μαθητές που έχουν έστω ακούσει κάτι, ας πούμε, για τα διατάγματα του Θεοδοσίου θα απορήσουν πράγματι που, ύστερα από μια συντομοτάτη και προχειρότατη πραγμάτευση των ιστορικών σχέσεων «ελληνισμού» και «χριστιανισμού», θα διαβάσουν το συμπέρασμα: «Ο χριστιανισμός προσέλαβε ως “ιστορική σάρκα” του τον Ελληνισμό τόσο επιτυχημένα, ώστε σήμερα να είναι πολύ δύσκολο να διαχωριστούν τα δύο αυτά μεγέθη» (σελ. 208).

Σε στενή συνάφεια με το συμπέρασμα αυτό, σε άλλο σημείο φαίνεται με ακόμα μεγαλύτερη σαφήνεια με πόση κατανόηση για την «ετερότητα» απαντούν τα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος των Θρησκευτικών σε όσους «αλλόθρησκους» μαθητές θα διερωτώνταν γιατί δεν έχουν, ας πούμε, ένα κανονικό τζαμί για να πάνε να προσευχηθούν, αλλά και σε όσους «αλλόδοξους» Έλληνες μαθητές θα ετοιμάζονταν να ζητήσουν «απαλλαγή» από το μάθημα. Απ' ό,τι φαίνεται από το πιο κάτω χωρίο, οι τελευταίοι ειδικά θα πρέπει να στριμωχτούν σε ένα (καταμετρημένο!) 3% αμφιβόλου εθνικής ποιότητας. Μετά την αναντίλεκτη επιβεβαίωση της ύπαρξης ανεξιθρησκίας στην Ελλάδα, το εγχειρίδιο συνεχίζει: «Βέβαια, επειδή η Ορθόδοξη Εκκλησία [...] εκφράζει τη συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού (97%), προστατεύεται από κάθε είδους προσηλυτισμό και επιβάλλεται σεβασμός προς αυτήν...». Αλλά, προσοχή: «αυτή η ιδιαίτερη μεταχείριση δεν σημαίνει ότι δεν προστατεύονται και οι άλλες θρησκείες και ομολογίες...» (σελ. 177)³.

Και πάντως, όλα αυτά που κάνουν έντονα αισθητή αυτή την «ιδιαίτερη μεταχείριση», μέρος της οποίας είναι η βαριά παρουσία της ορθόδοξης χριστιανικής θεολογίας και εκκλησίας στα σχολεία, τα υπογραμμίζει με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο μια απουσία. Διδάσκουμε Θρησκευτικά σχεδόν σε όλες τις τάξεις του σχολείου –από τη Γ΄ Δημοτικού ως την τελευταία του λυκείου– ενώ διδάσκουμε Φιλοσοφία (ας επαναλάβω το στερεότυπο: στη χώρα-λίκνο της) δύο ώρες στη Β΄ Λυκείου, και μόνο στη θεωρητική κατεύθυνση, και δύο ώρες στη Γ΄ Λυκείου ως μάθημα επιλογής. Τώρα μήηξε στο τελευταίο τρίμηνο και λίγη φιλοσοφία στη Γ΄ Γυμνασίου. Περιτεύουν πραγματικά τα σχόλια...

Κλείνοντας, θα ήθελα να πω για τη σημασία του τελευταίου αυτού κεφαλαίου στο οποίο στάθηκα εντός του βιβλίου ενός στοχαστή όπως ο δάσκαλος Μπιτσάκης. Κατά τη γνώμη μου επιβεβαιώνει όχι μόνο το πολύπλευρο της θεωρητικής του ενασχόλησης, όχι μόνο το άρρηκτο της θεωρητικής ενασχόλησης και της πολιτικής παρέμβασης στο πρόσωπό του, αλλά ακόμα την έγνοια του για την αναζήτηση των υλικών καθημερινών θεμελίων αυτού που λέμε «ιδεολογία». Κι αυτό, προκειμένου να

διεξαχθεί με τους επαρκέστερους δυνατούς όρους ο ιδεολογικός αγώνας απέναντι στην «πραγματική καχεξία», για να χρησιμοποιήσω τη φράση του Μαρξ που επικαλείται ο ίδιος, του υπάρχοντος κόσμου. Είναι άλλη μεγάλη συζήτηση γιατί από τους επίδοξους αρνητές του κόσμου αυτού ο ιδεολογικός αγώνας ήταν πάντα, και είναι πολύ περισσότερο σήμερα, ο ίδιος τουλάχιστον καχεκτικός.

Σημειώσεις

1. Για τα πιο πάνω χωρία βλ. J. Keast (επιμ.) (2007), *Θρησκευτική ετερότητα και διαπολιτισμική εκπαίδευση: ένα βοήθημα για τα σχολεία*, μτφρ. Ν. Χαραλαμπίδου/Α. Βαλλιανάτος, επιμ. ελληνικής έκδοσης: Α. Βαλλιανάτος, Συμβούλιο της Ευρώπης.

2. Βλ. σε ηλεκτρονική μορφή, Στ. Γιαγκάζογλου, «Η θεολογία της ετερότητας και το θρησκευτικό μάθημα στην Ελλάδα – Διαπολιτισμικές δυνατότητες και προοπτικές».

3. Βλ. Δ. Λ. Δρίτσας/Δ. Ν. Μόσχος/Σ. Λ. Παπαλεξανδρόπουλος (2001), *Χριστιανισμός και θρησκείματα*, Β΄ Ενιαίου Λυκείου, ΟΕΔΒ, Αθήνα.

Εμίλ Νόλντε, «Ωρμη φλιτορόπια», 1932.